

Militaire ethiek

Enkele kanttekeningen bij een nieuw militair studieboek

L.J.J. Dorrestijn - kolonel b.d. der artillerie*

Wetenschap of doctrine?

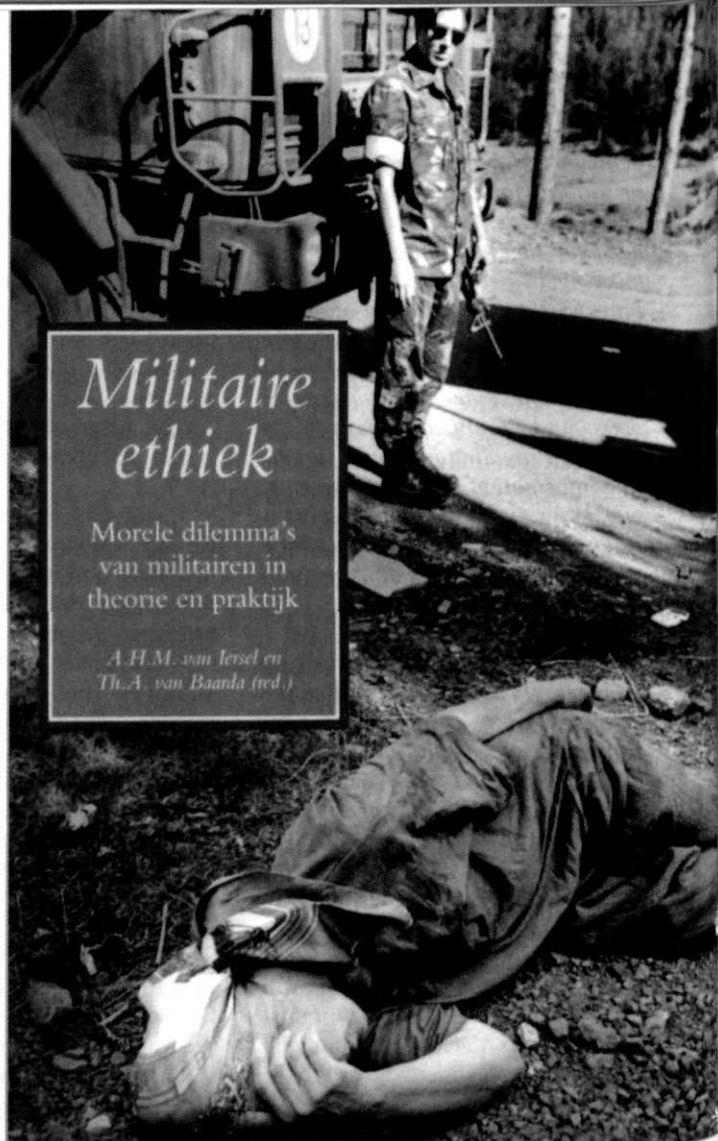
Boeiende militaire handboeken zijn er niet veel. Het studieboek met de titel 'Militaire ethiek', dat in opdracht van de staatssecretaris van Defensie werd geschreven door het Bureau voor Ethiek en Krijgsmacht, vormt echter een uitzondering op de regel.¹

De inhoud is intrigerend en tegelijk enigszins verwarrend. Het is dan ook geen echt doctrinevoorschrift, maar evenmin bedoeld als (wetenschappelijk) discussiestuk. Of toch?

De niet-deskundige lezer ontdekt tijdens het lezen namelijk steeds meer

* De auteur is van KMA-promotie 1968 en heeft in het recente verleden regelmatig gepubliceerd in militaire tijdschriften, zoals *Carré*, en als ervaringsdeskundige enkele militaire woordenboeken geschreven. Momenteel is de auteur werkzaam als arbeidsbemiddelaar en tevens verbonden aan de OSL-stichtingen als defensiemedewerker.

¹ Prof. dr. A.M.H. van Iersel en dr. Th.A. van Baarda - *Militaire ethiek. Morele dilemma's van militairen in theorie en praktijk*. Budel, 2002 (ISBN 90 5573 310 5) (Uitgeverij Damon, telefoon 0495-499319. Prijs € 18,90. Onderwijsverantwoordelijken binnen Defensie kunnen bij het Bureau Ethiek (Instituut Defensie Leergangen) een dienstexemplaar bemachtigen voorzover zij dat niet al hebben ontvangen.)

kennislacunes bij zichzelf en vraagt zich aan het einde, met de schrijvers, inderdaad af in hoeverre de bestaande ethische en juridische kaders toereikend zijn voor alle situaties waarin een militair kan terechtkomen. Het antwoord is duidelijk ontkennend. Ruime kennis van ethiek, gedragscode, militair strafrecht, oorlogsstrafrecht, internationaal recht en humanitair oorlogsrecht is wel een voorwaarde voor militair-ethisch handelen, het is echter geen einddoel. Daarvoor is méér nodig, waarvoor het boek een grondslag legt, zonder uitputtend te (kunnen) zijn.

Het navolgende commentaar betreft enkele citaten uit het boek en is bedoeld als een kritische bijdrage tot de, al dan niet wetenschappelijke, discussie.

Ethische beslissingen

Regel of uitzondering?

De theoretische inleiding van het boek is voor een beginner niet eenvoudig te bevatten. Mede omdat daarin reeds een beperking aan militaire ethiek wordt gegeven, die naar mijn mening discutabel is.

Militaire ethiek gaat niet in de eerste plaats over de vraag hoe personeel van de krijgsmacht met elkaar omgaat.

Dit citaat suggereert dat het kernelijk wél gaat over bepaalde uitzonderings-situaties tijdens gevechts- en vredesoperaties, eventueel ook over de wijze waarop de politiek en de krijgsmacht met elkaar omgaan, of over de wijze waarop de VN (Verenigde

Naties) met vredesmissies omgaan. Een merkwaardig uitgangspunt van de schrijvers, omdat het wegvallen van ethische normen en (zelf)respect bij sommige historische voorbeelden juist mede werd bepaald door de heersende cultuur binnen de militaire omgeving.

Vorming en training voor het onvoorstelbare en onvoorspelbare is nauwelijks mogelijk, indien niet eerst wordt uitgegaan van een praktische basis binnen de intermenselijke relaties in de nationale kazerne- en stafpraktijk. Bovendien leveren de dagelijkse kleine dilemma's in de militaire beroepsfeer stof voor toetsing, selectie en discussie. Het grote dilemma waarvoor een militair zich onder extreme omstandigheden kan gesteld zien, is namelijk de uitzondering. Ook de wil en het vermogen om dilemmatraining (training in het juist hanteren van morele dilemma's) te ondergaan, zijn naar mijn mening sterk afhankelijk van de wijze waarop het militaire personeel met elkaar en elkaars tekortkomingen omgaat. Onder meer de reacties op het fenomeen 'Gedragscode' wijzen hier op.

Doelstelling van ethische vorming

De schrijvers hebben enige moeite de doelstelling van ethische vorming te verduidelijken.

De kwaliteit van de dienstverlening van de krijgsmacht verbeteren.

Dit citaat spreekt mij als motivatie niet erg aan. Die kwaliteit wordt namelijk door vele (externe) factoren bedreigd, waarvoor de remedie eenvoudiger en duidelijker is, maar die zelden op het vlak van de ethiek liggen.

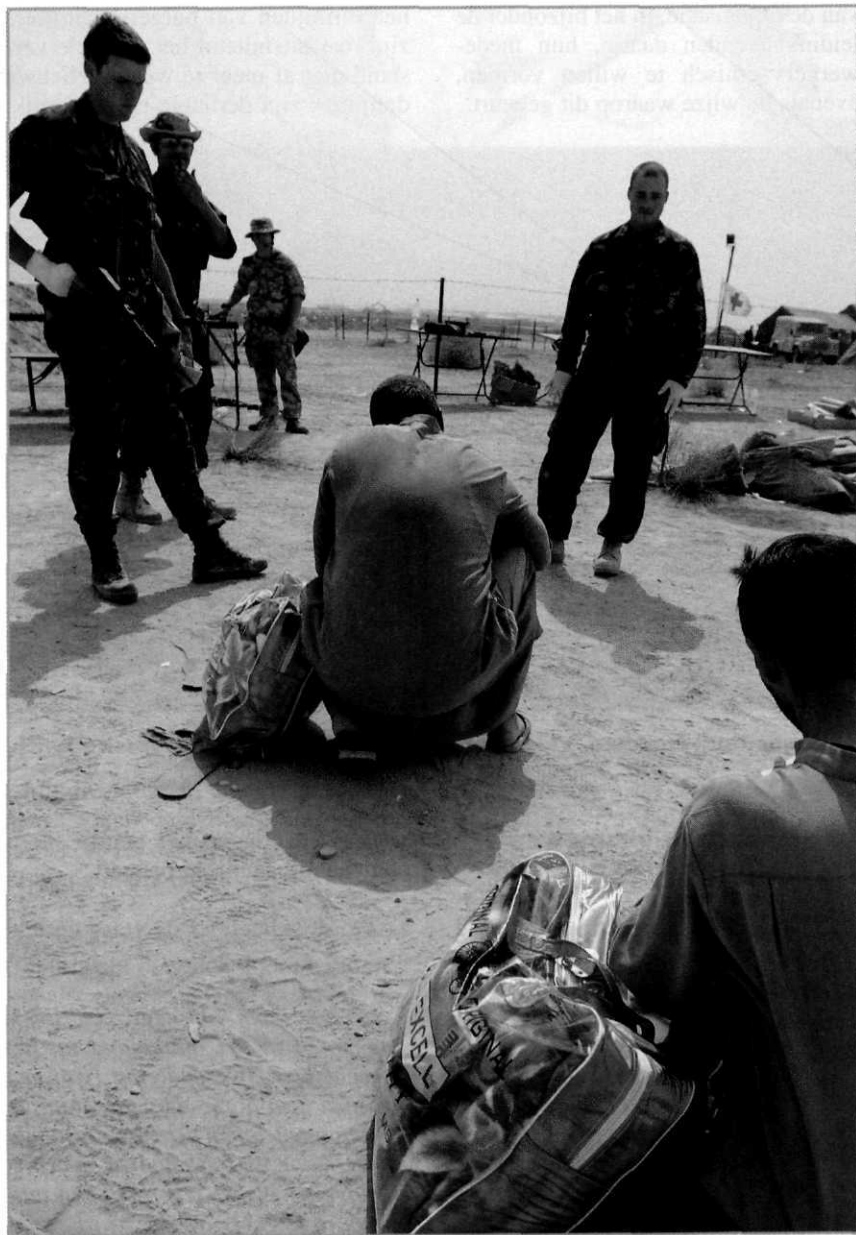
Belangrijker zou het argument zijn onnodige burgerslachtoffers van militair geweld, en gewetenswroeging achteraf, te voorkomen. Tevens zal ethisch handelen door militairen naar

mijn mening de acceptatie door de samenleving van zowel de eigen verliezen als de financiële offers, vergroten. En ten slotte dwingen eisen van ethisch handelen de politici tot het scheppen van randvoorwaarden die dit mogelijk maken of ondersteunen.

Bijkomende leereffecten

Daarbij kan zich een onvermijdelijk

leereffect voordoen, dat in het boek lijkt te worden verwaarloosd. Indien mensen worden getraind in het beoordelen van dilemma's ('judgement') en in het maken van een ethische keuze ('choice'), dan zullen zij steeds beter in staat zijn ook het ethische gedrag van hun collega's en meerderen te beoordelen en daarop te reageren.

Operatie Iraqi Freedom. Coalitietroepen zijn bezig met Irakese krijsgesvangenen in een compound. Elke krijsgesvangene die de compound in gaat wordt behandeld door een arts en een tandarts, en ontvangt spullen voor persoonlijke hygiëne (Foto: USAF, T.L. Grider; bron: IMG/KI)

Dit kan van invloed zijn op het vertrouwen in de leiding of in de politiek, zelfs 'klokkenluiders'-gedrag opleveren evenals ergernis over tekortschietende (internationale) wetgeving, verdragen en resoluties.

Engagement

Militaire ethiek omvat derhalve niet alleen theoretische en toepassingscomponenten, maar ook het engagement van de organisatie, in het bijzonder de leidinggevendenden daarin, hun medewerkers ethisch te willen vormen, evenals de wijze waarop dit gebeurt.

Operatie Iraqi Freedom. Video-opnames van de redding van Jessica Lynch
(Foto: Department of Defense Image; bron: IMG/KI)

Andere lacunes in de praktijk

Aan de randvoorwaarden voor ethisch handelen tijdens militaire operaties mankeert het een en ander, en niet uitsluitend op juridisch gebied.

De vraag in hoeverre de Conventies van Genève op vredes machten van toepassing zijn, is niet helder (Van Baarda, 1997). Wat het humanitaire en oorlogsrecht betreft is het begrip combattant niet gedefinieerd.

Het boek geeft uiteenlopende uitspraken van wetenschappers en publicis-

ten weer. Het recht op het gebruik van geweld tegen staten, reguliere troepen, civiele verzetstrijders, guerrilla's, terroristen, criminelen en politieke leiders, hangt nauw samen met bestaande definities en jurisprudentie.

Nieuwe definities nodig

Het recht op zelfverdediging, het toepassen van represailles, het ontzien van non-combattanten respectievelijk het vermijden van burgerslachtoffers zijn met uitsluitend het gezonde verstand niet af meer te wegen. Nieuwe definities zijn derhalve noodzakelijk,

waarbij met name het begrip 'non-combattant' aandacht behoeft.

Zo wordt in het boek de vraag gesteld of

het bevrijden van gegijzelde landgenoten in het buitenland tot het recht op zelfverdediging (van een land) behoort. De deskundige meningen lopen zozeer uiteen dat het – ook na lang nadenken – niet mogelijk is met zekerheid een antwoord te geven.

Het toekennen van een eigen verantwoordingsplicht aan iedere militair kan extra onzekerheid en frictie bin-

nen de organisatie veroorzaken, waardoor de effectiviteit van een eenheid ongunstig wordt beïnvloed, vooral indien twijfel bestaat over de legitimiteit van de opdracht.

De commandant is echter tevens verantwoordelijk voor de uitvoering van die opdracht en niet alleen voor zijn ethische keuzes. Hij zal dus altijd beslissingen moeten nemen, zelfs de eventuele beslissing om zijn functie neer te leggen indien de politiek een onwerkbaar situatie creëert.

Ook in dit opzicht zullen de (politieke) noodzaak tot ethisch handelen door militairen en het afleggen van verantwoording geloofwaardig moeten worden gemaakt. Het kan niet zo zijn dat alleen militairen persoonlijk verantwoordelijk worden geacht en politici onschendbaarheid genieten.

Tijdens een militaire operatie moet het ethische gedrag van een militair min of meer bekend, dat wil zeggen voorspelbaar of geconditioneerd zijn. Anders worden nieuwe onzekerheden denkbaar wanneer het gaat om de vraag of een bepaald bevel, waaraan een dilemma is verbonden, naar de letter moet worden uitgevoerd.

Spanningsveld

Ter discussie staat het spanningsveld tussen legaliteit en legitimiteit, tussen recht en moraal. Het boek geeft daartoe 'oplossingen' voor ondergeschikten (Walzer 1977/1992) waar een militaire commandant van huivert.

Eigenmachtige interpretatie, uitsstel, opzettelijke misverstanden, tegenwerking door een trage of bureaucratische aanpak.

Het verschil met gewenst zelfstandig handelen onder gewijzigde omstandigheden zit vooral in de heimelijkheid van dergelijke vormen van 'sabotage'. Daaraan dient in het boek, maar vooral in de praktijk, meer aandacht te worden besteed.

Ethisch handelen bij de uitvoering van een opdracht vereist juist openheid en de bereidheid om de eigen

Indonesisch kind in militair uniform, afgebeeld op het pro-Japanse tijdschrift 'New Java' (circa 1945) (Bron: IMG/KI)

keuze tijdig kenbaar te maken aan de opdrachtgever, ongeacht de persoonlijke gevolgen.

Nieuwe ontwikkelingen

Militaire operaties tegen terroristische bases in het buitenland lijken in juridisch opzicht tussen wal en schip te vallen. Geen verdrag van humanitair recht is van toepassing!

Veel regels behoren inmiddels wél tot het gewoonterecht, met name in de westerse landen, maar zogenoemde 'preventieve' interventie (militair optreden vóórdat een bestaande dreiging tot concrete vijandelijkheden leidt) wordt nog niet algemeen geaccepteerd.

In oosterse landen wordt diplomatieke 'inmenging in hun binnenlandse aangelegenheden' doorgaans niet op prijs gesteld, dus zeker geen militaire of humanitaire interventie.

Dit kan leiden tot een aarzelend of (te) prudent optreden door de internationale gemeenschap, waardoor uiteindelijk militairen het gevaar moeten keren. Indien die militairen aan dezelfde éézijdig-beperkende (juridische/politieke) spelregels worden onderworpen, dan kunnen frustraties ontstaan die weer tot excessen leiden.

Dat sommige 'bad guys' bewust misbruik kunnen maken van de wenselijkheid van ethisch handelen door bijvoorbeeld VN-militairen, wordt in het boek overigens wel onderkend.

De conclusie is dan ook dat bij de toepassing van militair geweld dient te worden uitgegaan van zoveel als nodig en niet van zo weinig mogelijk.

Militaire operaties moeten succesvol verlopen teneinde erger te voorkomen. Een land dat niet bereid is die prijs te betalen, kan zijn krijgsmacht beter afschaffen of in ieder geval thuis laten.

Sommige deskundigen gaan echter uit van een 'doelmatigheidsbeginsel' dat juist is gebaseerd op zo weinig mogelijk geweld. Daarbij wordt het veroorzaken van de onvermijdelijke doch onbedoelde 'nevenschade' bijna als een oorlogsmisdrijf aangemerkt. Een schone, menselijke oorlog bestaat

helaas niet. En burgerslachtoffers zijn tragisch, maar dat geldt evenzeer voor de militaire slachtoffers, ongeacht of het een asymmetrisch conflict, een 'echte' oorlog of een vredesoperatie betreft.

Het doelmatigheidsbeginsel

Het kan niet worden ontkend dat militaire doelstellingen doorgaans een politieke betekenis (kunnen) hebben, waardoor zij veelal door de politiek-verantwoordelijken worden gedefinieerd of goedgekeurd.

De afweging van de doelmatigheid van toe te passen geweld is derhalve geen zuiver militaire aangelegenheid en betreft in beginsel ook de politieke doelstellingen.

Daarom ben ik het oneens met de stelling in het boek dat:

een eventuele omverwerping van de Irakese dictatuur tijdens de Golfoorlog niet (militair) doelmatig zou zijn geweest.

De prijs voor deze misvatting is de tweede, eigenlijk derde, Golfoorlog. De schrijvers hinken door de complexiteit kennelijk op twee gedachten bij het formuleren van criteria voor het doelmatigheidsbeginsel (proportionaliteit).

- *Het benodigde geweld moet tot een minimum worden beperkt* ((blz. 110) dit vereist helderzienheid en is strijdig met de afwegingen die terroristen maken).
- *Het geweld staat in redelijke verhouding tot het geleden en te herstellen onrecht* (dus vooral een politieke doelstelling?).
- *Bovendien zijn alleen die vormen van geweld toelaatbaar die het vermogen van de vijandelijke strijdkrachten weerstand te bieden, overwinnen.*

Bij het laatste gaat het echter niet alleen om het militaire weerstandsvermogen van de tegenstander, maar eveneens om diens offensieve vermogen tot vergelding in een latere fase (bijvoorbeeld met massavernietigingswapens). Evenals het vermogen tot politieke besluitvorming hierover,

en het vermogen de strijd voort te zetten met militaire guerrilla-acties of met terreuraanslagen.

Indien de 'afschrikking' faalt en iedere vijandelijke daad slechts tot proportionele bestraffing of tegenactie leidt, zal de strijd voortduren ten koste van de bevolking.

Een bewuste terughoudendheid in militair optreden zal dan ook extra slachtoffers aan eigen zijde tot gevolg kunnen hebben en mede daardoor de tegenstander aanmoedigen. Op de 'offerbereidheid' van militairen zal aldus in toenemende mate een beroep worden gedaan. Die militair is echter evenzeer 'onschuldig' aan het conflict als de burgerbevolking, en bij zijn ethische afwegingen geldt ook zijn verantwoordelijkheid tegenover zijn opdrachtgever en zijn gezin.

Uit het boek spreekt toch iets anders: de noodzaak tot idealisme, zelfverloochening en hoge morele standaarden leidt tot nieuwe selectiecriteria. Maar of deze militaire elite hun levens wil riskeren voor de fouten van generaals, regeringen en wereldleiders – onder het dragen van grote verantwoordelijkheden en het nemen van ethisch juiste beslissingen – blijft voor mij een open vraag.

Terecht wordt gesteld dat:

de gevolgen van (eigen) handelingen soms zwaarder wegen dan de goede bedoelingen.

Het opblazen van een toren vol met vluchtelingen, zodat daarin geen observatiepost kon worden ingericht, is daarom een oorlogsmisdrijf (wo-II). Als mensen zich echter opzettelijk naar een object begeven om te voorkomen dat het wordt aangevallen (bijvoorbeeld bij een brug in voormalig Joegoslavië), dan verliezen ze naar mijn mening hun status van non-combatant.

Daar is geen (theoretische) dilemma-training voor nodig, omdat de confrontatie met de verschillende meningen van wetenschappers geen

Provisorisch afgedekte lijken van omgekomen burgers op Poerwokerto (Midden-Java) tijdens een Nederlandse artilleriebeschieting (1946-1949)

(Bron: IMG/KI)

uitsluitseel geeft over andere 'vergeleijkbare' situaties.

De morele vorming moet er op zijn gericht de gevolgen van geweld op elk niveau van morele ontwikkeling zo inzichtelijk en hanteerbaar te maken, dat op elk niveau de keuze tussen gebruik en afzien van geweld als morele keuze wordt verhelderd (blz. 275).

Wellicht is dit bruikbaar als middel bij ethische vorming, maar niet als doel ervan. Een controlepost is reeds een vorm van militair (dwang)optreden en waarschuwingsschoten lijken verdacht veel op dodelijk geweld.

Wat escaleert en wat noodzakelijk geweld is om de opdracht uit te voeren, dient vooraf te worden bepaald bij de analyse van de militaire opdracht. Afzien van geweld tijdens een operatie of actie kan in beginsel

alleen in opdracht van een hoger niveau, dus niet op grond van eigen afwegingen.

Het weigeren om bepaalde geweldshandelingen uit te voeren dient zo mogelijk vooraf te worden besloten en kenbaar gemaakt, in een relatief rustige fase. Zonder toestemming alsnog afzien van opgedragen geweld of dwang, brengt andere militairen in gevaar – bijvoorbeeld hun geloofwaardigheid – en moet derhalve altijd worden verantwoord, ook indien het (nog) geen gevolgen heeft gehad.

Overige politieke aspecten

Zoals reeds aangegeven, gelden ethische dilemma's naar mijn mening in eerste instantie voor de politieke opdrachtgevers. En op hun afwegingen moet een militair blindelings kun-

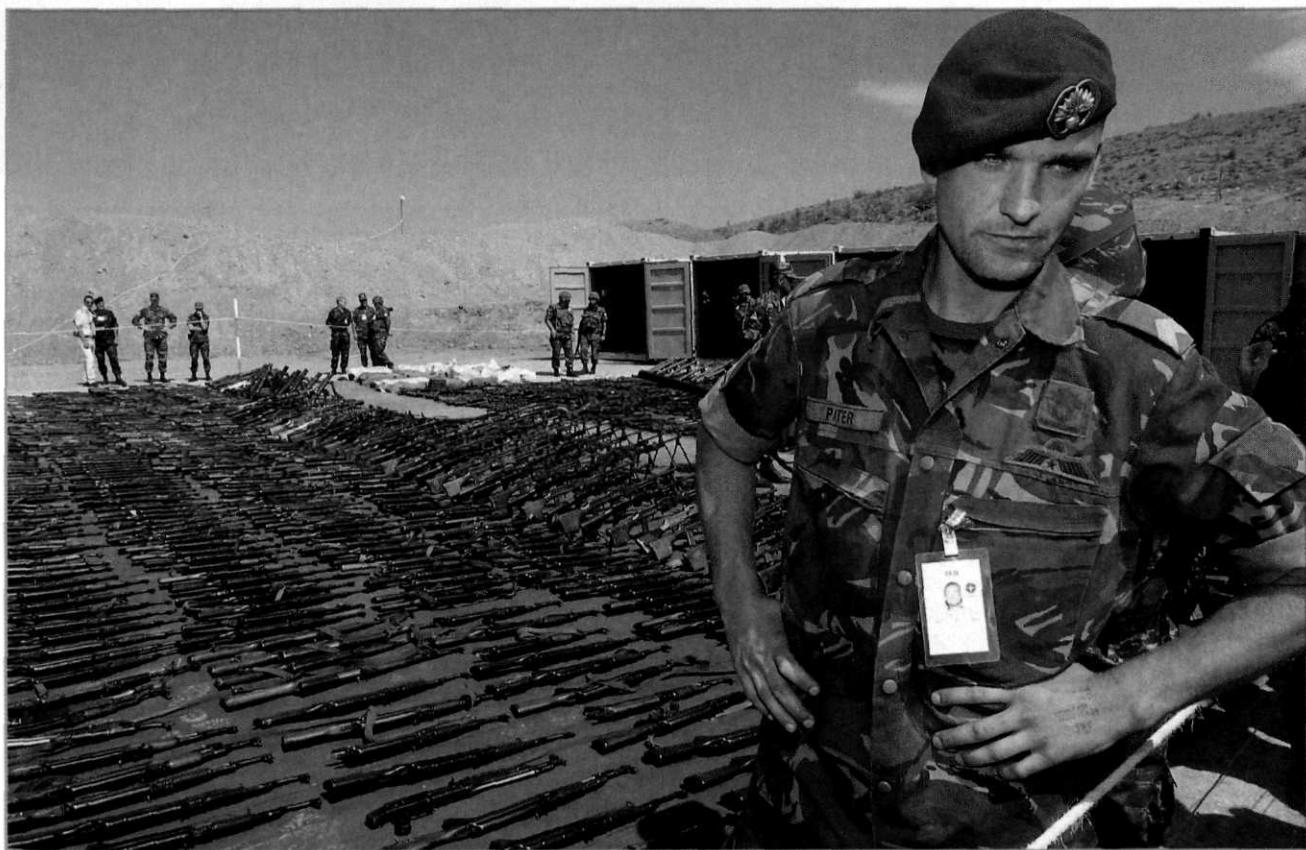
nen vertrouwen. Deskundige adviseurs zijn echter schaars.

Volgens (de Britse terreurdeskundige) Crenshaw:

werkt het officieel tot 'terreurorganisatie' bestempelen van bijvoorbeeld de PLO of de IRA sterk escaleerend en bemoeilijkt het potentiële vredesbesprekingen ernstig.

Maar daaraan heeft de militair toch geen boodschap? De motivatie om zich volledig in te zetten wordt immers gevoed door de wetenschap waarom het gaat, tegen wie wordt gevochten en hoe eervol (of onontkoombaar) dat is!

Dat het politiek niet goed uitkomt te moeten toegeven met een terreurorganisatie zaken te doen (na de IRA-aanslag in London-city), moordenaars vrij te laten en terreurmanagers niet te

Macedonië, 2001. Kpl Pater geeft uitleg aan de pers over de verschillende wapens die zijn ingeleverd. Later werden er een aantal handgranaten, RPG-granaten en twee anti-tankmijnen opgeblazen (Foto: KMAR, R. Frigge; bron: IMG/KI)

arresteren, verdient juist nadere ethische analyse. Maar criminelen in de waan laten dat ze bezig zijn met een 'legitieme strijd', zou de beoogde dilemmatraining voor hun bestrijders naar mijn mening volledig op het verkeerde spoor zetten.

Ethisch gevormde militairen en politiemensen die beseffen te worden gestuurd door manipulerende politici, zouden hun bereidheid om aan bepaalde missies deel te nemen wel eens grotendeels kunnen verliezen.

Juist door de overmacht van de sterkere partij werd de zwakkere partij als het ware genoodzaakt gebruik te maken van armeluis wapens (Hoffmann, 1996; Kahn, 1970).

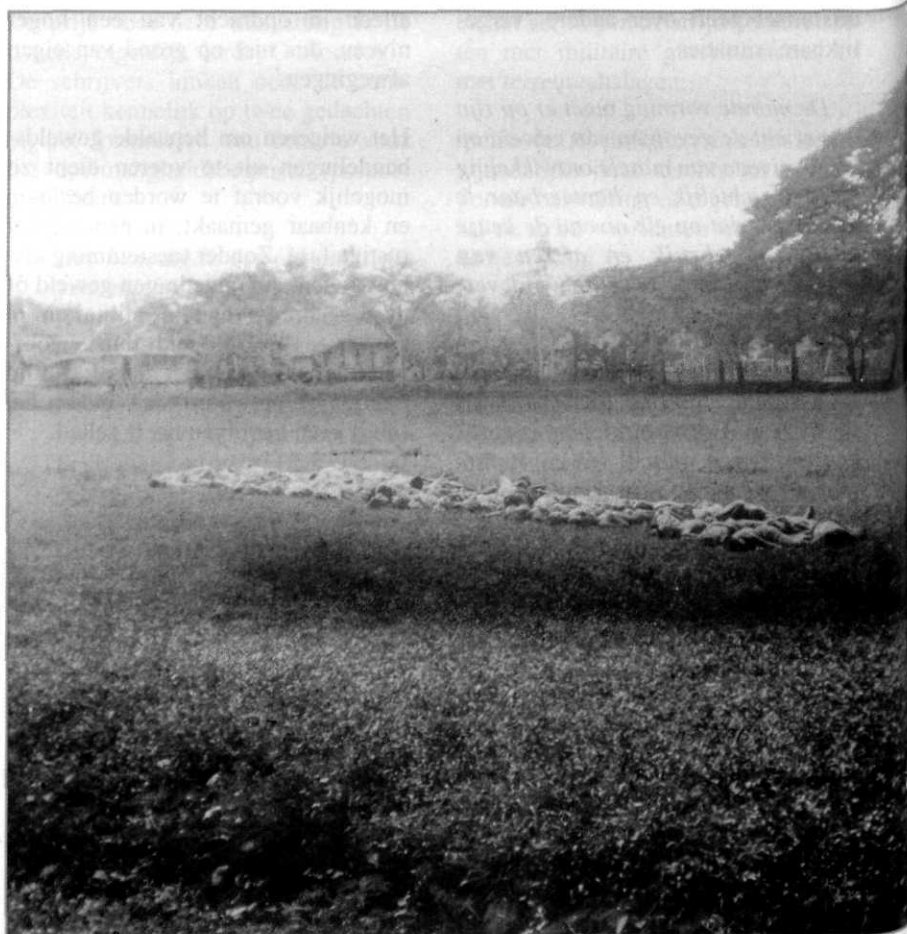
Inderdaad is het gebruik van terreurbommen een vorm van verkapt asymmetrische oorlogvoering. Het feit dat een partij zwakker is geeft haar evenwel niet het recht om willekeurige burgers op te blazen.

Wat de schrijvers met dit soort citaten beogen, blijft onduidelijk. Begrip voor de PLO of voor de tekortkomingen in het internationale recht? Wellicht verklaart de volgende opmerking op bladzijde 164 iets meer.

Ideologie, en niet technologie, is de bron van terrorisme.

Dit mag voor de onwetende terroristen wel een morele of religieuze 'legitimatie' opleveren, maar niet voor hun criminele opdrachtgevers of totalitaire regeringen die van hun diensten gebruik maken. Ideologie kan namelijk ook de bron zijn van (vreemdelingen)haat, van de onderdrukking van vrouwen, van een moreel of politiek superioriteitsgevoel, van de agressie en bedreiging door landen. En zelfs een dekmantel voor de zelfverrijking door vooraanstaande families of (regerings)functionarissen.

Terreur is slechts een uiting van de onmacht om op legale wijze de eigen

Door het Regiment Speciale Troepen geëxecuteerde republikeinse strijders en gevangenen in Kampong Barroe, Zuid-Celebes (1947) (Bron: IMG/kl)

wil door te drijven. Kennis van de tegenstander moet daarom niet ont-aarden in begrip voor terroristen. Hiermee zou het mentale vermogen de tegenstander te doden worden aangetast, en daarmee het wezen van een militair. Het effectief gebruik van dodelijk geweld tegen medemensen is al moeilijk genoeg gebleken voor 90 procent van de Amerikaanse soldaten in de Tweede Wereldoorlog.

Beperkingen

De vlieger die een brug moet bombarderen waaraan zijn neergeschoten collega is vastgeketend, kan die opdracht weigeren. Indien alle vliegers dit weigeren worden daarna alle vijandelijke bruggen voorzien van vastgeketende (krijgs)gevangenen.

Dit is het werkelijke dilemma van de militair: welke fysieke of morele schade accepteert hij voor zichzelf en zijn mensen in het licht van het geweld dat hij uitoefent tegen onbekenden?

En waarom zou een commandant wel accepteren dat zijn mensen fysiek gewond raken en zelfs sneuvelen, maar niet dat zij psychisch gewond raken door verkeerde afwegingen op een hoger niveau?

Het vorenstaande illustreert duidelijk dat dilemmatraining slechts een benadering van de complexe en vaak afschuwelijke werkelijkheid kan zijn. Een dergelijke training zou bijvoorbeeld voor de bemanningen van nucleaire inzetmiddelen een ongebruikelijke stap zijn geweest. Trai-

ning gericht op normen en waarden, op het voorkomen van mentaal of moreel afhaken ('moral disengagement'), op bewustwording van de offers die kunnen worden gevraagd en op de dagelijkse niet-levensbedreigende dilemma's, is in mijn ogen een eerste belangrijke stap.

Hoewel volgens de schrijvers moed en professionaliteit kunnen worden aangeleerd, overleven ze helaas niet altijd de confrontatie met de werkelijkheid. De plicht en moed om bijvoorbeeld gewonde kameraden te helpen of drenkelingen (na een torpedering) te redden, heeft tijdens de

Tweede Wereldoorlog vele zinloze doden opgeleverd.

Alleen de vijand kon door zijn gedrag, of een militaire commandant door een bevel, hierin verandering brengen.

Zo maakte het uitdrukkelijke verbod aan de kapiteins van militaire en civiele schepen in een konvooi een getorpedeerd schip te helpen, een einde aan dit afschuwelijke dilemma.

Tot slot

De belangrijkste vaardigheid van een militair – kunnen omgaan met risi-

co's, onzekerheden en geweld – dient ook op het terrein van de ethische dilemma's te worden aangeleerd en in de praktijk door de militair zelf te worden ingevuld of zo nodig aangevuld. Daarbij rekening houdend met de verschillende culturen waarbinnen een militair moet (kunnen) opereren: nationaal-militair; internationaal-militair; VN; etnische en religieuze culturen in een conflictgebied; lokale (al dan niet corrupte) overheden, rechtstelsels, politie en 'warlords'; gouvernementele en niet-gouvernementele organisaties; vijandige strijdkrachten, milities of guerrillastrijders; en eventueel terroristen.

Het boek is in dat opzicht – ondanks de kritische opmerkingen – een waardevol initiatief om te beginnen met nadenken over de psychische en morele criteria waaraan een opgeleide militair moet voldoen. De kennis van en vaardigheid tot ethisch handelen kunnen (oorlogs)misdrijven voorkomen, de aanvaardbaarheid van geweldstoepassing vergroten en het maatschappelijke draagvlak voor militaire operaties verbeteren.

De waarschuwingen en bruikbare adviezen in het boek zijn onmiskenbaar. Het is echter niet af. Voor dilemmatraining zijn vooral cases nodig met een 'schooloplossing'. Niet alleen gebaseerd op theoretische denkmogelijkheden, maar vooral op harde feiten uit de militaire praktijk en op overdracht van ervaringsdeskundigheid.

Het boek draagt die ook aan, maar legt naar mijn indruk te veel het accent op de rangschikking binnen ethische modellen en technieken.

Nader onderzoek zal voorts moeten uitwijzen of training tot moed, zelfopoffering en ethische onafhankelijkheid zinvol en effectief is voor het gedrag onder operationele omstandigheden en voor het verwerkingsproces na de uitoefening van een gewelddadige taak.

Een militair van het 12-de Infanteriebataljon Luchtmobiel houdt tijdens de oefening 'Indian Wild Cat' (Zeeland, 2002) een krijgsgevangene onder schot (Foto: Directie Voorlichting MvD, P. Wiezorek; bron: IMG/Kl)